

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԹՈՒՅԼ ԿՈՂՄԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

ԱՐՄԵՆ ՀԱՅԿՅԱՆՑ¹, ՏԱՐԻԵԼ ԲԱՐՍԵԴՅԱՆ²

Երևանի պետական համալսարան

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ բազմաթիվ իրավա-
կարգերում մշակվել են տարբեր մեխանիզմներ՝ ուղղված թույլ կողմի իրավական
պաշտպանության ապահովմանը՝ սոցիալական արդարության երաշխավորման
նպատակով: Տեսական և մեթոդաբանական հենքի վրա հոդվածում քննարկվում են
թույլ կողմի իրավական պաշտպանության վերաբերյալ առկա գիտական մոտեցում-
ները, առանձնացվում են այն հիմնական հատկանիշները, որոնք հնարավորություն
են տալիս կողմին դիտարկելու որպես թույլ կողմ: Միննույն ժամանակ շեշտվում է,
որ այդ հատկանիշների շրջանակը բաց է և կարող է լրացվել նոր չափանիշներով՝
ելնելով բարեխղճության, հավասարության և ողջամտության սկզբունքներից:
Հոդվածի շրջանակում արվում են իրավակարգավորման կատարելագործման ա-
ռաջարկություններ՝ նպատակ ունենալով նպաստել Հայաստանի քաղաքացիական
իրավունքում թույլ կողմի իրավական պաշտպանության շեմի բարձրացմանը:

Բանալի բառեր – մասնավոր, թույլ կողմ, անարդար պայմաններ, բարեխղճություն,
հավասարություն, ողջամտություն, հավասարակշռություն, հատկանիշներ, հանրա-
յին, հայեցակարգ

Ներածություն

Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի ինստիտուտը համեմատա-
բար նոր երևույթ է Հայաստանի քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ
և գրեթե ուսումնասիրված չէ, սակայն այս ինստիտուտը վերջին ժամանակնե-
րում հաստատուն քայլերով մտնում է քաղաքացիական իրավունքի դոկտրին:

* **Արմեն Հայկյանց** – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ քաղաքացիա-
կան իրավունքի ամբիոնի վարիչ

Армен Айкянц – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского права ЕГУ

Armen Haykyants – Doctor of Law, Professor, Head of YSU Chair of Civil Law

Էլ. փոստ՝ ahaykyants@ysu.am ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4531-4647>

** **Տարիել Բարսեդյան** – ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

Тариел Барсегян – соискатель кафедры гражданского права ЕГУ

Tariel Barseghyan – Applicant at YSU Chair of Civil Law

Էլ. փոստ՝ tarielbarseghyan3@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6854-9320>

Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ավելի ու ավելի են սրվում կողմերի հավասարության պահպանման, բարեխղճության և արդարության սկզբունքների ապահովման հարցերը:

Հետազոտական մաս

1. Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի ինստիտուտն անմիջական կրողն ու դրսևորումն է բարեխղճության, արդարացիության և ողջամտության սկզբունքների, որոնց նպատակը սոցիալական իդեալի հաստատումն է հանրության շրջանում, ինչպես նաև՝ թույլ կողմի պաշտպանությունը և ուժեղ կողմի նկատմամբ հակակշռումը:

Օբյեկտիվ իմաստով իրավունքի էությունից է բխում իրավահարաբերությունների մասնակիցների միջև հավասարության ապահովումը, այդ էությունը դրսևորվում է իրավունքի սկզբունքների միջոցով, որոնք էլ առարկայանում են կոնկրետ իրավանորմերի և իրավական կարգավորման մեխանիզմների գործադրմամբ¹:

ՌԴ իրավական համակարգի համար, որին սույն հարցի առնչությամբ համանման է նաև Հայաստանի իրավական համակարգը, ռուս իրավագետ Ե. Վ. Վավիլինն իրավացիորեն նշում է, որ «հայրենական քաղաքացիական օրենսդրությամբ բացակայում են ընդհանուր իրավադրույթներ, որոնք օրենսդրորեն կամրագրեին կողմերի հավասարության սկզբունքից հնարավոր շեղումների ցիվիլիստական հայեցակարգը բոլոր այն դեպքերի առնչությամբ, երբ հարաբերության կողմերից մեկը, օբյեկտիվ հանգամանքներով պայմանավորված, թույլ կողմ է: Ենթադրվում է, որ քաղաքացիական օրենսգիրքը պետք է լրացվի այնպիսի իրավակարգավորումներով, որոնք նեցուկ կլինեն թույլ կողմին իր իրավունքների իրացման և պաշտպանության հարցում»²:

Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի ինստիտուտը բավականին հայտնի է մի շարք երկրներում, որոնցում թույլ կողմի իրավական պաշտպանությունն իրականացվում է ինչպես ընդհանուր նորմերի, այնպես էլ հատուկ նորմերի կիրառմամբ: Այսպես, Թուրքիայի Պարտավորական օրենքի 21-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ պայմանագրի դրույթները մեկնաբանվում են հակառակ պայմանագրի տեքստը պատրաստող կողմի շահերի և հոգուստ պայմանագրին միացած կողմի շահերի, եթե պայմանագրին միացած կողմը հնարավորություն չի ունեցել քննարկելու պայմանագրի պայմանները և ընդամենը միացել է արդեն իսկ կազմված պայմանագրին³:

¹ St' u Деннис Л. Идея права / перевод с английского М.А. Юмашева, Ю.М. Юмашев. М. ЮГОНА. 2002, էջ 132-133:

² Вавилин Е.В. Осуществление и защита субъективных прав слабой стороны в гражданском правоотношении // Рос. правосудие. 2007. № 6, с. 31-37:

³ St' u Turkish Code of Obligations // Turkish Code of Obligations (Law №. 6098) – Overview, Key Provisions & 2025 Updates | Turkish International Law & Consulting Firm

Այստեղ պայմանագրին միացած կողմը դիտվում է որպես թույլ կողմ, և օրենքը նրան վերցնում է հատուկ պաշտպանության ներքո: Նման նորմ նախատեսվում է Միջազգային առևտրային պայմանագրերի Ունիդրուայի 1994 թ. սկզբունքների 4.6. հոդվածում (Contra proferentem)⁴:

Միանալու պայմանագրերի իրավափիլիսոփայությունն այն է, որ կա՛մ պետք է ենթարկվես արդեն իսկ կազմված պայմանագրի նախագծի պահանջներին և կնքես, կա՛մ պետք է չկնքես պայմանագիրը («take-it-or-leave-it»)⁵:

Եթե բերված օրինակներում թույլ կողմի իրավական պաշտպանությունն իրականացվում է կոնկրետ իրավանորմերի միջոցով, ապա կան երկրներ, որոնք թույլ կողմի իրավական պաշտպանությունն ապահովում են գնահատողական բնույթի իրավական կատեգորիաների, մասնավորապես իրավունքի սկզբունքների կիրառմամբ⁶: Մասնավորապես, բայց ոչ բացառապես: Իտալիայում քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի իրավական պաշտպանության համար կիրառվում է բարեխղճության սկզբունքը⁷:

Թույլ կողմի ինստիտուտը կիրառվում է հարաբերությունների տարբեր ոլորտներում. այն առավել արդիական է սպառողների մասնակցությամբ, ինչպես նաև աշխատանքային և սպորտային հարաբերություններում⁸: Սակայն թույլ կողմի ինստիտուտը վերաբերելի է նաև ձեռնարկատիրական հարաբերություններին: Մասնագիտական գրականության մեջ բերվում են օրինակներ, որոնք հենվում են Միջազգային առևտրային պայմանագրերի Ունիդրուայի 1994 թ. սկզբունքների իրավակարգավորումների վրա: Հիշյալ Սկզբունքներում ամրագրված է իրավադրույթ, համաձայն որի՝ «յուրաքանչյուր առևտրային կազմակերպություն իր առևտրային գործունեության շրջանակներում իրեն պետք է դրսևորի որպես հեռատես ձեռնարկատեր»: Արտասահմանյան հեղինակներից մեկը բերում է հետևյալ օրինակը. «Երբ առևտրային պայմանագիր են կնքում ավտոմոբիլային ձեռնարկության սեփականատերը և պետական առևտրային կազմակերպությունը, դժվար թե այս հարաբերությունում թույլ կողմ համարվի առաջինը, քանի որ այս հարաբերության շրջանակներում թույլ կհամարվի այն կողմը, որն այնքան էլ լավատեղյակ չէ պայմանագրի ձևակերպման տեխնիկական հարցերին»⁹:

⁴ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Վ., Հակոբյան Լ.Ս., Հակոբյան Լ.Օ.** Միջազգային մասնավոր իրավունք: Միջազգային իրավական փաստաթղթերի ժողովածու: Ուս. ձեռնարկ: Եր., Տիգրան Մեծ, 2005, էջ 152:

⁵ <https://www.upcounsel.com/take-it-or-leave-it-contract>

⁶ Տե՛ս **Випневский А.А.** Современные тенденции развития структурообразующих институтов банковского права: сравнительно-правовое исследование: Дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2014:

⁷ Տե՛ս **Cristiana Cicoria.** The Protection of the Weak Contractual Party in Italy vs. United States Doctrine of Unconscionability. A Comparative Analysis // Global Jurist Advances. Germany. 2003, էջ 6:

⁸ Տե՛ս **Вавилин Е.В., Волос А.А., Суровов С.Б.** Принцип защиты слабой стороны в правоотношении в гражданском праве и гражданском процессе // Вестник гражданского процесса. 2016, № 6, էջ 170–186:

⁹ **Hakan Acar, Ahmet Cemil Yildirim.** The new draft for the Turkish Code of obligation: the comparative study with the UNIDROIT principles of international commercial contracts // Journal of Qafqaz University Turkey. Istanbul. 2008. № 24, p. 22:

Թեև քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի ինստիտուտը բավականին ակտիվորեն շրջանառվում է արտասահմանյան երկրների օրենսդրությամբ, ակնհայտ է, որ «թույլ կողմ» հասկացության շրջանակները հստակ չեն. այդ շրջանակները հնարավոր է որոշել կա՛մ առանձին երկրների օրենքների ընդհանուր ոգուց բխեցնելով, կա՛մ հենվելով տեսաբանների և իրավաբան գիտնականների տեսակետների, գաղափարների և առաջ քաշած տեսությունների վրա¹⁰:

1. Քաղաքացիական հարաբերություններում պայմանագրի թույլ կողմի ինստիտուտի ներդրման համար իրավունքի գիտությունը տեսական-հայեցակարգային երկար ճանապարհ է անցել, որի ընթացքում առաջ են քաշվել տարբեր գաղափարներ ու տեսակետներ, ձևավորվել են ամբողջական տեսություններ, որոնց շնորհիվ դրվել են նաև այս ինստիտուտի տեսական-իրավական հիմքերը: Այդ ճանապարհը ձգվում է ընդհուպ 16-17 դարեր, երբ աշխարհն աստիճանաբար թևակոխում էր լուսավորչական ժամանակաշրջան, երբ հավասարության և արդարության գաղափարները դառնում էին նոր ժամանակների մարդու կողմնորոշիչներ, երբ հանրությունը փորձում էր գնալ բնականոն և հավասարակշիռ զարգացման ճանապարհով:

Թոմաս Հոբսն իրավունքի վերաբերյալ իր տեսությունը կառուցում էր մարդու բնույթի և ձգտումների հետազոտության արդյունքներով: Նա համարում էր, որ մարդկանց բնորոշ են մրցակցությունը, անվստահությունը, իշխանության հանդեպ սերը, և այդ ձգտումները մարդկանց տանում են թշնամության՝ «մարդը մարդու համար գայլ է (*homo homini lupus est*)» նկարագրով¹¹: Մա մարդկանց բնական վիճակն է և համապատասխանում է բնական իրավունքին, սակայն որպեսզի մարդիկ կարողանան հաղթահարել միմյանց հանդեպ գայլային կամ թշնամական վիճակը, հրաժարվում են ինքնապահպանման իրենց բնական իրավունքից և այն զիջում են պետությանը: Պետությունը ստանձնում է ուժեղներից թույլերին պաշտպանելու և նրանց միջև հարաբերությունները կարգավորելու առաքելությունը: Պետությունը սահմանում և գործադրում է օրենքներ, որոնք ոչ թե մարդկանց ազատությունը սահմանափակելու կամ այն վերացնելու, այլ նրանց ազատությունն ու վարքագիծն ուղղորդելու համար են, երբ մարդիկ կարող էին անել այն ամենը, ինչն արգելված չէր օրենքով:

Բենեդիկտ Սպինոզան, ելնելով բնական իրավունքի դիրքերից, նշում էր, որ մարդու իրավունքը հասնում է մինչև այն սահմանը, որտեղ նրա ուժի սահմանն է: Նա համարում էր, որ մարդը եսասեր և շահամոլ էակ է, ով ամեն կերպ

¹⁰ См. у **Рязова Е.П.** Слабая сторона в гражданском правоотношении по праву некоторых зарубежных государств. // Вестник Саратовской государственной юридической академии. № 4 (111). 2016, էջ 184:

¹¹ См. у История политических и правовых учений. Учебник для вузов /Под редакцией докт. юрид. наук, профессора О. Э. Лейста. М. Изд. "Зерцало". 2006, էջ 192:

փորձում է բարելավել իր կենսավիճակը: Դա հանգեցնում է այն բանին, որ սկսվում է պատերազմ՝ բոլորը բոլորի դեմ սկզբունքով: Հետևելով Թ. Հոբսի տեսությանը՝ Բ. Սպինոզան եզրակացնում է, որ մարդիկ գոյասպառ պատերազմին վերջ տալու համար պետք է ապավինեն պետությանը և իրավունքին: Եթե մարդիկ ծնված լինեին այնպես, որ ոչինչ չցանկանային՝ բացի այն ամենից, ինչը նրանց կթելադրեր ճշմարիտ բանականությունը, ապա մարդիկ և հանրությունը պետության ու օրենքների կարիք չէին ունենա: Բայց քանի որ մարդիկ այդպես չեն ծնվել, ուրեմն նրանք չեն կարող գոյություն ունենալ առանց իշխանության և օրենքների: Օրենքները պետք է զսպեն ամբոխին ու մարդուն և ստիպեն ենթարկվել բանականության պահանջներին¹²: Բ. Սպինոզան նշում էր, որ մարդկանց ձգտումներն անհատական են, ուստի և օրենքները պետք է ընդունվեն ընդհանուրի կողմից, որպեսզի հենվեն բոլորի համար գիտակցական ընդհանուրի վրա և կարողանան զսպել անհատական ձգտումներն ու ցանկությունները և այդպիսիք տանեն բոլորի համար ընդունելի ճանապարհով: Բ. Սպինոզան համարում էր, որ պետության և իրավունքի խնդիրը հանգում է այն բանին, որ հանրության մեջ բոլորը՝ թե՛ կառավարողները և թե՛ ենթակաները, պետք է գործեն՝ ելնելով ընդհանուր շահից կամ բարիքից՝ ողջամիտ բանականությանը համապատասխան, անկախ այն բանից՝ ցանկանում են, թե՞ ոչ¹³:

Ջոն Լոքը համարում էր, որ մարդկանց բնական վիճակն է, երբ նրանք հավասար են, ազատ են և ունեն սեփականություն, դա նաև մարդկանց խաղաղության և բարիկամեցողության վիճակն է: Եվ որպեսզի մարդիկ կարողանան պահպանել այդ վիճակը, նրանց անհրաժեշտ են պետություն և օրենքներ. երբ մարդիկ հրաժարվում են իրենց իրավունքներն ինքնուրույն պաշտպանելու իրավունքից և դա պատվիրակում են պետությանը: Պետությունը պարտավոր է պաշտպանել մարդկանց իրավունքները բոլորի համար հավասար պայմաններով, երբ յուրաքանչյուր ոք կիրականացնի իր իրավունքներն այնքանով, որքանով չի խախտի մյուսների իրավունքը¹⁴:

Վերոնշյալ տեսությունները որոշակի շեղում ունեցան 16-17 դարերի գերմանական լուսավորչականության շրջանակներում: Այսպես, գերմանացի մտածող Սամուիլ Պուֆենդորֆը, հակառակ Հոբսի, չէր համարում, որ մարդկանց բնական վիճակը պատերազմն է ընդդեմ բոլորի, սակայն միննույն ժամանակ կարծում էր, որ մարդուն բնորոշ են ծայրահեղ էգոիզմը և շահամոլությունը, որոնք պետք է զսպվեն պետության և օրենքների միջոցով՝ հանուն մարդու անվտանգության և բարօրության, այսինքն՝ նաև հանուն ընդհանուր բարօրության¹⁵:

¹² St' u История политических и правовых учений. Учебник для вузов, նույն տեղում, էջ 199-200:

¹³ St' u նույն տեղը, էջ 201:

¹⁴ St' u **Нерсисянц В.С.** Философия права. Учебник для вузов. М. НОРМА. 2001, էջ 466-472:

¹⁵ St' u История политических и правовых учений. Учебник для вузов, նույն տեղում, էջ 229:

Գերմանական լուսավորչականության մյուս ներկայացուցիչը՝ Քրիստիան Թոմազին, հետևելով Ս. Պուֆենդորֆին, նշում էր, որ մարդու բնույթն այնպիսին է, որ հանուն իր անձնական շահի և բարօրության՝ նա ձգտում է ապրել ընդհանուրի հետ համատեղ կյանքով: Սակայն քանի որ մարդը ծայրահեղ անձնական ձգտումներ ունի, նրան դժվար է զսպել միայն բարոյականությամբ, անհրաժեշտ են պետություն և օրենքներ: Մարդիկ բաժանվում են երկու տեսակի՝ հիմարներ և խելոքներ, հիմարներին անհրաժեշտ են ճիշտ խորհուրդներ, իսկ խելոքներին՝ հարկադրանք: Դա կարող է և պետք է արվի պետության կողմից՝ օրենքների գործադրմամբ¹⁶: Ինչպես նկատում ենք, ըստ Ք. Թոմազիի՝ մարդկանց երկու տեսակներից հիմարները, որոնք կարիք ունենին խորհուրդների, թույլ կոդմն էին, իսկ խելոքները, որոնց նկատմամբ հարկադրանք կիրառելու անհրաժեշտություն է զգացվում, ուժեղ կոդմն են ենթադրում, իսկ թույլերի և ուժեղների միջև պայքարում պետությունը պարտավոր է հանդես գալ իր խորհուրդների և հարկադրանքի գործիքներով:

Առավել ուշագրավ էր ֆրանսիական լուսավորչականության վառ ներկայացուցիչ Վոլտերի (իրական անունն է՝ Ֆրանսուա Մարի Արուե) մոտեցումը: Նա համարում էր, որ մարդը կրոնին պետք է վերաբերվի ոչ թե հավատով, այլ բանականությամբ, քանի որ Աստծո գաղափարը ստիպում է մարդու բանականությանը հաշվի նստել ընդհանուր բարօրության հետ՝ զսպելով անհատական ձգտումներն ու ցանկությունները: Վոլտերը նշում էր. «Եթե նույնիսկ Աստված չկա իրականում, մարդիկ պետք է ստեղծեն Աստծուն»¹⁷: Նա քննադատում էր աթեիզմը, քանի որ Աստծո ժխտումը ճանապարհ է հարթում անհատական-անձնական ձգտումների և ցանկությունների համար, ինչը մարդուն հեռացնում է ընդհանուր բարօրության համար պատասխանատվությունից: Վոլտերի կարծիքով՝ մարդուն են պատկանում անքակտելի բնական իրավունքներ, ինչպիսիք են՝ ազատությունը, սեփականությունը, անվտանգությունը, հավասարությունը, և այդ իրավունքներից մարդը կարող է օգտվել միայն օրենքներին հետևելով, որոնք սահմանում են ընդհանուր բարօրության և խաղաղության պահանջներ¹⁸: Այսինքն, ըստ Վոլտերի՝ մարդու կողմից իր իրավունքների իրականացումը թույլատրելի է այնքանով, որքանով անցնում է մյուս բոլոր մարդկանց, ողջ հանրության համար ընդունելի պահանջների, սահմանների և սահմանափակումների պրիզմայով: Վոլտերը նշում էր, որ մարդիկ ծնվում են հավասար և պետք է ապրեն հավասար, որ յուրաքանչյուր մարդ հոգու խորքում իրավունք ունի հավատալու, որ նա հավասար է նույնքան, որքան հավասար են մյուսները¹⁹: Դա նշանակում է, որ պետության օրենքներն իրենց կարգավորումներով պետք է բավարարեն մարդու սպասումները հավասարության ապահովման ուղղությամբ:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 231:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 271:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 272:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 272:

Նախորդ ժամանակների իրավական հայացքները նոր ամբողջացում ստացան 18-րդ դարում գերմանական փիլիսոփայության մեջ: Գերմանացի ակադեմիկոս փիլիսոփա Իմանուիլ Կանտը համարում էր, որ եթե բնության ճանաչողության հիմքում ընկած է փորձը, ապա բարոյականության օրենքները չեն կարող բխեցվել մարդկանց փոխհարաբերությունների փորձից: Բարոյականության օրենքների հիմում ընկած է բանականությունը, որն էլ պետք է սահմանի այն ընդհանուր կանոնները, որոնցով պետք է առաջնորդվեն մարդիկ: Կանտը նշում էր, որ ոչ մի իրավաբան չի կարող ասել, թե ինչ է արդարությունը՝ ելնելով իր պրակտիկ փորձից, արդարության հիմքերը կարող են գտնվել միայն և բացառապես բանականության ծալքերում²⁰: Փիլիսոփայական այս մոտեցումները խոշոր ներդրում էին հասարակության սոցիալական օրենքների ընկալման և նորովի կառուցման ուղղությամբ, որոնք պետք է զսպեին մարդկանց անհատական բոլոր այն ձգտումները, որոնք հեռանում են օբյեկտիվ իրականության ծիրից:

Կանտյան փիլիսոփայության առանցքն էին կազմում նաև պնդումներն այն մասին, որ մարդը բարոյական (հետևաբար՝ նաև՝ սոցիալական) կերպար է դառնում միայն այն ժամանակ, երբ բարձրանում է նրա գիտակցության մակարդակը մինչև հանրության առջև պատասխանատվության աստիճան, երբ մարդու եսասիրական ձգտումներն իրենց տեղը զիջում են հանրօգուտ ձգտումներին: Եվ այստեղ Կանտն առաջ էր քաշում **կատեգորիկ իմպերատիվի պահանջը**, որին այլ կերպ կարելի էր անվանել **պարտք մարդկության հանդեպ**: Ականավոր փիլիսոփան նշում էր կատեգորիկ իմպերատիվի երկու բանաձևեր.

- *Վարվիր այնպես, որ քո վարքագիծը կարողանա վերածվել համընդհանուր կանոնի կամ օրենքի,*

- *Վարվիր այնպես, որ հանրությանը կարողանաս առնչվել ինչպես քո դեմքով, այնպես էլ ցանկացած այլ անձի դեմքով, որ մարդկանց վերաբերվես որպես նպատակի, այլ ոչ թե որպես միջոցի:*

Կանտի իրավափիլիսոփայական հայացքներն ամբողջացրին օբյեկտիվ իմաստով՝ իրավունքի առաքելությունը համադրելու և ներդաշնակեցնելու անձի անհատական կամ եսասիրական ձգտումներն այլ անձանց համարժեք ձգտումների հետ՝ ընդհանուրի հանդեպ պատասխանատվության և բարոյականության համատեքստում:

Գերմանական դասական փիլիսոփայության մյուս ականավոր ներկայացուցիչը՝ Գեորգ Հեգելը, նույնպես նշում էր, որ համընդհանուր ազատությունը պահանջում է, որ անհատի սուբյեկտիվ ձգտումները ենթարկվեն բարոյական պարտքին, քաղաքացու իրավունքները համադրվեն պետության հանդեպ նրա

²⁰ См. у Нерсисянц В.С. նշվ. աշխ. էջ 487-492:

պարտականությունների հետ, անձի ազատությունը հաշվի նստի անհրաժեշտության հետ²¹: Գ. Հեգելը նաև նշում էր իրավունքի զարգացման երեք աստիճաններ՝ **աբստրակտ իրավունք, բարոյականություն և բարեվարքություն**²²: Առաջին աստիճանն աբստրակտ իրավունքն է, որը ենթադրում է մարդու ազատ կամքը, որը դրսևորվում է սեփականություն ունենալու անհատի ազատ հնարավորության մեջ: Առաջին այս աստիճանում մարդն իրավունք ունի տիրապետելու գույք, մտնելու այլ անձանց հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ, պահանջելու իր խախտված իրավունքների վերականգնում, այսինքն՝ առաջնորդվելու իր անհատական-անձնական շահերով:

Երկրորդ աստիճանը բարոյականությունն է, որն ավելի բարձր աստիճան է համարվում և ենթադրում է մարդու գիտակցության բարձրացում սեփական արարքների բնույթի և դրանց հնարավոր հետևանքների նկատմամբ: Մարդն իր բարոյականության շրջանակներում միշտ կարող է գտնվել աբստրակտ իրավունքի հետ բախումնային (կոլիզիոն) վիճակում:

Երրորդ և ամենաբարձր աստիճանը բարեվարքությունն է, որի շրջանակներում հաղթահարվում են մարդու աբստրակտ իրավունքի և սուբյեկտիվ բարոյականության միակողմանիությունը, լուծվում են նախորդ երկու աստիճանների միջև ծագող հակասությունները: Ըստ Հեգելի՝ բարեվարքության շրջանակներում անհատը ձեռք է բերում այլ անձանց հետ շփման բարոյական ազատություն. մտնելով այլ անձանց հետ հարաբերությունների մեջ՝ անհատն իր արարքները գիտակցաբար բխեցնում կամ ծառայեցնում է ընդհանուր նպատակներին:

Է. Կանտի և Գ. Հեգելի իրավափիլիսոփայական դոկտրիններն ամփոփումն էին նախորդ իրավափիլիսոփայական միտքը, թե որքանով կարող են մարդկանց անհատական շահերով պայմանավորված և թելադրված նկրտումներն ընդունելի և համադրելի լինել՝ հանրային կեցության, այլ անձանց համանման անհատական շահերի առկայության պայմաններում: Նրանց իրավափիլիսոփայության առանցքը համընդհանուր օրենքների, կանոնների, բարեվարքության նախապատվությունն է անհատական կամ եսասիրական ձգտումների նկատմամբ, հանրային շահի գերակայությունն է մասնավոր շահի նկատմամբ:

Ներկայացված տեսակետները, տեսություններն ու դոկտրինները ձևավորվել են հասարակության զարգացման այնպիսի ժամանակաշրջանների հաջորդականության շղթայում, երբ հանրությունների առջև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծումն ու մարտահրավերների շրջանցումը հնարավոր էր միայն ընդհանուր ջանքերով՝ անհատականը կոլեկտիվիզմին, մասնավորը՝ հանրայինին ծառայեցնելով²³: Հանրային այս պահանջմունքը, որը

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 501-502:

²² Տե՛ս История политических и правовых учений. Учебник для вузов, էջ 343-344:

²³ Տե՛ս Деннис Л. նշվ. աշխ., էջ 229-232:

բազիսային երևույթ է, իր պահանջներն է առաջադրում իրավունքին, որը վերնաշենքային երևույթ է, և միայն բազիսին վերնաշենքի համապատասխանության պայմաններում է հնարավոր ակնկալել հասարակական-պետական բնականոն ընթացք և զարգացում:

Բոլոր այն ժամանակներում և բոլոր այն հասարակություններում, երբ ծառացած կլինեն արմատական խնդիրներ, ինդիվիդուալիզմի բացարձակացումն այդ խնդիրների լավագույն լուծման տարբերակ չի համարվի, լավագույնը կոլեկտիվիստական ձգտումներն են, հանրային կենտրոնացումն է (ինդիվիդուալիզմը հնարավորինս չոչնչացնելու պայմանով), որի համար անհրաժեշտ են նախևառաջ փիլիսոփայական, գաղափարական հիմնավորումներ ու տեսություններ, որոնց շարքում էին վերևում ներկայացվածները:

Խորհրդային ամբողջատիրական համակարգի փլուզումից հետո հետխորհրդային հանրապետությունները, ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, նախապատվությունը տվեցին և գրեթե բացարձակացրին ինդիվիդուալիզմը, ինչի մասին են վկայում ՀՀ քաղ.օր. 3-րդ հոդվածի 1-ին կետում թվարկված՝ քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքները: Օայրահեղ ինդիվիդուալիզմի վնասակար հետևանքներն արդեն զգացնել են տալիս, մասնավորապես՝ քաղաքացիական բնական շրջանառության խաթարման, անհատական շահերին հանրային շահերի ստորադասման, բարեխղճության, արդարացիության և հավասարության սկզբունքների անտեսման տեսքով: Օբյեկտիվ անհրաժեշտություն են քաղաքացիական շրջանառության բնականության ապահովումը, բարեվարքության, արդարացիության և հավասարության սկզբունքների դիրքերի վերականգնումը, ինչը ենթադրում է մի ամբողջ խումբ համալիր միջոցառումների իրականացում: Այդ շարքից է քաղաքացիական հարաբերություններում թույլ կողմի ինստիտուտի զարգացումը: Քաղաքացիական հարաբերություններում թույլ կողմի պաշտպանությունը շեշտակիորեն կբարձրացնի օրենքների իրավականությունը և սոցիալականությունը, հանրության անդամներին կդաստիարակի **«իր մեջ յուրաքանչյուրին տեսնելու և յուրաքանչյուրի մեջ իրեն տեսնելու»** ոգով ու սկզբունքով²⁴:

2. Քաղաքացիական հարաբերություններում թույլ կողմի ինստիտուտը զարգացնելու համար նախևառաջ անհրաժեշտ է հասկանալ թույլ կողմի բնութագրական հատկանիշները, որոնք այս հասկացությունը կտարբերեն հարակից ինստիտուտներից և հնարավորություն կտան արդյունավետ մեխանիզմներ առաջարկելու քաղաքացիական հարաբերությունների տարբեր ոլորտներում թույլ կողմի պաշտպանության ուղղությամբ:

Ֆիզիկական անձը քաղաքացիական հարաբերության սուբյեկտ է դառնում իրավունակություն ձեռք բերելու պահից, և ֆիզիկական անձի իրավասուբյեկտությունն ամբողջանում է գործունակության տարիքից: Գործունակության

²⁴ См. у Нерсисянц В.С. նշվ. աշխ., էջ 72:

տարիքի կամ որ նույնն է՝ չափահասության հասնելով, համարվում է, որ ֆիզիկական անձն ունի ֆիզիկական և մտավոր հատկանիշների ամբողջություն, որը նրան հնարավորություն է տալիս լիովին հասկանալու իր իրավունքները և պարտականությունները, օգտվելու դրանցից և կրելու պատասխանատվություն իր արարքների հետևանքների համար: Մինչև չափահաս տարիքի հասնելը ֆիզիկական անձը ևս ուներ իրավասություններ, որից լիարժեք չէր կարող օգտվել ֆիզիկական և մտավոր թույլ զարգացման հետևանքով: Այսինքն՝ մինչև չափահաս դառնալը ֆիզիկական անձը, մասնակցելով քաղաքացիական հարաբերություններին, տարիքով պայմանավորված, ինքնին թույլ կողմ է, և օրենսդրությունը նախատեսում է մեխանիզմներ՝ խնամակալություն և հոգաբարձություն, որոնց գործադրմամբ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմը՝ երեխան, կարողանում է օգտվել իր իրավունքներից և պարտականություններից: Չափահաս տարիքի հասնելուց հետո էլ ֆիզիկական անձը կարող է ունենալ ֆիզիկական և մտավոր խնդիրներ, որոնց հետևանքով նա բնականորեն վերածվում է քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի, և այստեղ էլ քաղաքացիական օրենսդրությունը նախատեսում է «ձգնաժամային» այդ վիճակը հաղթահարելու մեխանիզմներ՝ խնամակալություն, հոգաբարձություն, պատրոնած: Ժամանակին Յու. Ս. Լամբարտվը նշում էր, որ «կան ընդհանուր օրենքներ, որոնք պարտադիր են ողջ հանրության համար, և կան հատուկ օրենքներ, որոնք կիրառվում են այն անձանց նկատմամբ, որոնք ունեն ֆիզիկական և հոգեկան ոչլիարժեքություն և այդքանով չեն կարող ինքնուրույն պաշտպանել իրենց»²⁵: Ներկայացված դեպքերը ձևավորում են քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի **բնական-կենսաբանական հիմքերը**: Սակայն ֆիզիկական անձը կարող է թույլ կողմ լինել նաև շնորհիվ սոցիալական գործոնի, որը կարող է ունենալ տնտեսական, մշակութային, կրթական, հոգեբանական և նմանատիպ այլ դրսևորումներ: Ստացվում է, որ ֆիզիկական անձը լիարժեք է թե՛ ֆիզիկապես, թե՛ հոգեպես (մտապես), սակայն կարող է հայտնվել սոցիալական այնպիսի բարդ հանգամանքներում, որոնց պարագայում օբյեկտիվորեն չի կարողանա իրացնել իր իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք կիրականացնելու բոլորովին այլ կերպ, եթե չլինեին այդ բարդ հանգամանքները: Նշված հանգամանքները քաղաքացիական հարաբերության կողմերից մեկին դարձնում են «ուժեղ», մյուսին՝ «թույլ», բնականաբար, ուժեղի և թույլի հարաբերման պայմաններում, միշտ շահելու է ուժեղը, և միշտ տուժելու է թույլը: Նման իրավիճակների խրախուսումը հակասում է բարեխղճության, արդարության, հավասարության սոցիալական իդեալին, ուստի պետությունն օրենսդրությամբ պետք է նախատեսի մեխանիզմներ և առաջին հերթին քաղաքացիական օրենսդրության սկզբունքների տեսքով, որոնք կմեղմեն այդ բնական անհավասարակշիռ վիճակը, որից է

²⁵ Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т.1. Часть общая. СПб., 1911, с. 266.

կախված քաղաքացիական շրջանառության բնականոն զարգացման հեռանկարը: Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի ինստիտուտը և դրա պաշտպանությունը հենց այն կատեգորիաներն են, որոնց միջոցով զարգացած և կիրթ հասարակությունը փորձում է արձագանքել սոցիալական իդեալից շեղվող դրսևորումներին²⁶:

Երբ խոսում ենք քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի մասին, ինքնաբերաբար նշանակում է, որ նույն հարաբերության մյուս կողմն ուժեղն է, որը կարող է իր կամքը թելադրել, հարկադրել, ստիպել թույլ կողմին, ինչը նշանակում է, որ կողմերի միջև շրջանառությունն ընթանում է ոչ թե կողմերի ազատ կամահայտնության, այլ թելադրանքի միջոցով: Նման վիճակներն ուղղակիորեն հարվածում են քաղաքացիական հարաբերությունների կոորդինացիոն (դիսպոզիտիվ, ոչէնթակայական, հավասարության վրա հիմնված) բնույթին, և դա նշանակում է, որ այստեղ **«քաղաքացիական իրավունքը դադարում է կամ ոչնչանում է»**: Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի պաշտպանությունը ընդամենը իրավական ֆորմալիզմի հարց չէ միայն, դա քաղաքացիաիրավական մշակույթի գոյապահպանման հարց է:

Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի հատկանիշները հասկանալու պարզ ընկալում կա, համաձայն որի՝ բոլոր այն հատկանիշները, որոնց առկայության պայմաններում հարաբերության մի կողմը կարող է հայտնվել մյուս կողմից կախվածության և նրա ենթակայության ներքո, հենց թույլ կողմի հատկանիշներն են: Դրանք կարող են դրսևորվել ինչպես սուբյեկտիվ՝ անձնական-անհատական բնութագրերի, այնպես էլ օբյեկտիվ հանգամանքների տեսքով: Ռուս հայտնի իրավագետ Ի. Ա. Պոկրովսկին դեռևս 19-րդ դարի վերջին գրում էր, որ *«տնտեսապես թույլ կողմի իրավական պաշտպանությունն անհրաժեշտություն է՝ ելնելով նրա անփորձությունից, կարիքներից, թեթևատուությունից, անհիմն բարձր վստահությունից, կյանքի խիստ անբարենպաստ հանգամանքներում գտնվելուց, գույքային վատ վիճակում գտնվելուց»*²⁷: Ի. Ա. Պոկրովսկու նշած հանգամանքները վկայում էին թույլ կողմի ամենադրսևորվող հատկանիշի՝ տնտեսական հատկանիշի մասին, որն իրեն զգացնել է տալիս քաղաքացիական բազում հարաբերություններում:

Խորհրդային իրավագիտության մեջ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի ինստիտուտը չի քննարկվել, և դա պայմանավորված է եղել խորհրդային գաղափարախոսությամբ, և համարվել է, որ թույլ կողմի ինստիտուտը բնութագրական կարող է լինել միայն բուրժուական հասարակություն-

²⁶ См. у Шиктыбаев Т. Т. Мировоззренческая социологическая сущность защиты слабой стороны в деликтных правоотношениях // Вестник института законодательства и правовой информации РК № 2(65), 2021, էջ 53-60:

²⁷ Покровский И.А. Справедливость, усмотрение суда и судебная опека // Вестник права. № 10. 1899, էջ 59-65:

ներին, որտեղ առկա է մարդու կողմից մարդու շահագործում, իսկ խորհրդային հասարակարգում նման շահագործումը բացակայում է: Խորհրդային հայտնի ցիվիլիստ Մ. Մ. Ագարկովը նշում էր, որ «մանրբուրժուական ակնկալիքների և մոլորությունների դրսևորում է համարվում, երբ բուրժուական պետությունը միջամտում է մասնավոր հարաբերություններին թույլ կողմին պաշտպանելու հույսով ու նպատակով»²⁸:

Հետխորհրդային շրջանում քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի իրավական պաշտպանության հարցն առաջիններից մեկը բարձրացրեց Վ. Վ. Բրագինսկին, ով այս հարցը քննարկում էր պարտատերերի և պարտապանների համատեքստում՝ նշելով, որ «արհեստավարժ կարգավիճակի և նյութական դրության բերումով, ինչպես նաև հարակից այլ հանգամանքների բերումով պայմանագրային հարաբերության մի կողմը կարող է չունենալ բավարար հնարավորություններ ազդելու մյուս կողմի վրա պայմանագրի նպատակներից բխող պարտավորությունների կատարմանը հասնելու համար: Մինչդեռ պայմանագրային հարաբերության մյուս կողմը կարող է ռեալ հնարավորություններ ունենալ պայմանադիր կողմին թելադրելու իր կամքը: Նման դեպքերում պայմանագրային հարաբերության թույլ կողմի սահմանումն ունի ռեալ իրավակիրառական արժեք, քանի որ իրապես կարող է ազդել դատական պրակտիկայի ձևավորման վրա»²⁹:

Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի հատկանիշների վերաբերյալ առավել ամբողջական մոտեցում է ցուցաբերում Ե. Վ. Վավիլինը, ով նշում է չորս հանգամանքներ, որոնցով կարելի է գնահատել քաղաքացիական հարաբերության կողմին՝ որպես թույլ կողմ լինելու հարցում.

Առաջին՝ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմ է հանդես գալիս պարտապանը, ով կրում է երրորդ անձանց օգտին գործողություններ կատարելու բեռ (նման մոտեցումն անվանվում է **անվանական՝ նոմինատիվ**),

Երկրորդ՝ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմ է հանդես գալիս պարտատերը, ով օժտված է սեփական իրավունքները պաշտպանելու իրավագործությամբ (նման մոտեցումն անվանվում է **ձևական կամ նորմատիվ**),

Երրորդ՝ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմ, ով այդպիսին է դառնում կողմերի պայմանագրային պայմանավորվածությունների արդյունքում և չունի կարգավիճակային և տնտեսական հնարավորություններ մյուս կողմի համեմատությամբ (նման մոտեցումն անվանվում է **պայմանագրային**),

Չորրորդ՝ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմ է հանդես գալիս նա, ով ունի սուբյեկտիվ իրավունքներ, որոնց ձևը, իրացման մեխանիզմները, ներառյալ դրանց նորմատիվ-իրավական իրականացման գործիքները դեռևս

²⁸ См. у Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. М., 1940, էջ 107:

²⁹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 3-е изд., М., 2011, с. 798.

անկատար են և կարիք ունեն կատարելագործման (նման մոտեցումն անվանվում է **կազմակերպական**)³⁰:

Դ. Վ. Սլավեցկին նույնպես առաջարկում է քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմին որոշելու չորս հատկանիշներ, ընդ որում՝ դրանք համարելով փակ շրջանակի հանգամանքներ.

- պայմանագրի կողմերից մեկի խիստ բարձր շահագրգռվածությունը պայմանագիրը կնքելու հարցում,

- հարաբերության մյուս մասնակցի վերաբերյալ տեղեկացվածության իսպառ բացակայությունը,

- հարաբերության մասնակցի՝ սեփական իրավունքների և պարտականությունների մասին իմացության բացակայություն,

- որոշումների կշռադատվածության բացակայություն:

Չթերագնահատելով Դ. Վ. Սլավեցկու դատողությունների տրամաբանությունը և արդյունավետությունը՝ այնուամենայնիվ համարում ենք, որ նշված հատկանիշները միանշանակ չեն, մասնավոր դեպքերի առնչությամբ կարող են որոշակի դեր խաղալ, սակայն համընդհանրության հավակնել չեն կարող:

Ավելի կողմնակից ենք Ա. Ա. Վոլոսի այն դիրքորոշմանը, որ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի հատկանիշների շրջանակը չի կարելի փակ համարել, ընդ որում՝ այդ հատկանիշները պետք է կրեն օբյեկտիվ, այլ ոչ թե սուբյեկտիվ բնույթ³¹:

Քաղաքացիական հարաբերության, իսկ ավելի շուտ՝ պայմանագրային հարաբերության թույլ կողմի մասին վկայող հանգամանքներ են նշում գերմանացի հայտնի իրավագետներ Կ. Վ. Յվայգերտը և Խ. Կյոտցը: Ըստ նրանց՝ բանակցային հնարավորությունների անհավասարությունը (inequality of bargaining power) խախտում է «պայմանագրային պարիտետը» և առաջ է բերում թույլ կողմի պաշտպանության անհրաժեշտություն, որի լուծման մեխանիզմներից մեկն էլ նման դեպքերի առնչությամբ իմպերատիվ նորմերի սահմանումն է³²: Ըստ Կ. Վ. Յվայգերտի և Խ. Կյոտցի՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ պայմանագիրը չի ապահովում կողմերի փոխադարձ պարտավորությունների հավասարություն՝ էկվիվալենտություն, առկա են պայմանագրի անարդար պայմաններ՝ ի վնաս պայմանագրի թույլ կողմի, այստեղ կրկին լուծման բանալին իմպերատիվ նորմերի ձեռքում է հայտնվում³³:

³⁰ Տե՛ս **Вавилин Е.В.** Механизм осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: автореф. Дисс. ... д-ра юрид.наук. М. 2009. էջ 12 (file:///C:/Users/Comp/Downloads/autoref-mekhanizm-osushchestvleniya-grazhdanskikh-prav-i-ispolneniya-obyazannostei.pdf:)

³¹ Տե՛ս **Волос А.А.** К вопросу о признании субъекта предпринимательской деятельности слабой стороной в договоре // Юрист. 2014, № 13, էջ 16:

³² Տե՛ս **Цвайгерт К.Ц., Кетц Х.** Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2-х тт. Том 2. Пер. с нем. М. Международные отношения. 2000, էջ 16:

³³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 11-12:

Բավականին ուշագրավ տեսակետ է հայտնում Վ. Ա. Բաբակովը՝ համարելով, որ քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմ պետք է համարել պետությանը, քանի որ քաղաքացիական հարաբերություններում պետության մասնակցության հարցում կա առանձնահատկություն՝ ի վնաս պետության, այն է՝ պետության անունից հանդես են գալիս կոնկրետ ֆիզիկական անձինք, որոնց փաստացի շահերն ու ձգտումները կարող են չհամընկնել այն նպատակների հետ, որոնք հետապնդում է պետությունը³⁴:

Իրավաբան գիտնականների մոտեցումները կարելի շարունակել, սակայն դրանց ամբողջական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նրանք հիմնականում նույն հանգամանքներն են վկայակոչում որպես քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմին որոշելու նկարագրիչներ³⁵:

Քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմի հատկանիշների վերաբերյալ դիտարկումներ հանդիպում ենք ոչ միայն իրավաբան գիտնականների աշխատանքներում, այլ պաշտոնական փաստաթղթերում: Հայտնի է Ռուսաստանի Դաշնության Բարձրագույն արբիտրաժային դատարանի 2014 թ. պլենումի որոշումը «Պայմանագրի ազատության և դրա սահմանների մասին», որտեղ նշվել են որոշ դեպքեր, երբ պայմանագրային հարաբերության կողմը կարող համարվել թույլ³⁶:

- երբ պայմանագիրը բովանդակում է պայմաններ, որոնք ակնհայտորեն ծանրաբեռնում են պայմանադիր կողմերից մեկին, ապա առկա են պայմանագրի ակնհայտ անարդար պայմաններ, իսկ ծանրաբեռնված կողմն էլ ակնհայտորեն թույլ կողմն է,

- երբ պայմանագրի կողմը գտնվում է այնպիսի պայմաններում, որոնք ակնհայտ դժվարացնում են պայմանագրի պայմանների համաձայնեցումը: Երբ պայմանադիր կողմը գտնվում է դժվար կամ անելանելի բանակցային դիրքում, պայմանագրի կնքումը համարվում է կողմերի շահերի հավասարակշռության պահանջի խախտմամբ կնքված՝ այստեղից բխող հետևանքներով:

Եզրակացություն

Եթե ամփոփելու լինենք քաղաքացիական հարաբերության թույլ կողմին բնութագրող հատկանիշների շրջանակը՝ ելնելով իրավունքի գիտության մեջ

³⁴ Տե՛ս **Бабакoв В.А.** Защита государства как слабой стороны в гражданских правоотношениях // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2015, № 2, էջ 150:

³⁵ Առավել մանրամասն տե՛ս **Рыженков А.Я.** Принцип защиты экономически слабой стороны в предпринимательских правоотношениях // Гражданское право. 2016, № 2; **Zimmermann D.** Privatrechtsvereinheitlichung in Europa: Das Common European Sales Law und seine Textstufen // Bucerius Law Journal. November, 2014; **Schmid W.** Zur sozialen Wirklichkeit des Vertrages / Duncker and Humblot, 1983:

³⁶ Տե՛ս Постановление Пленума ВАС РФ от 14.03.2014. № 16 <О свободе договора и ее пределах> // Вестник ВАС РФ. 2014. № 5 https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_161322

և պրակտիկայում տարածված մոտեցումներից, ապա կարելի է թվարկել դրանց մոտավոր շրջանակը.

- տնտեսական, ֆինանսական, կազմակերպական հնարավորությունները,
- թույլ բանակցային դիրքը,
- անփորձությունը, ոչ պրոֆեսիոնալիզմը, գրագիտության ցածր մակարդակը,
- իրավական իրազեկության պակասը կամ բացակայությունը,
- պայմանագիրը կնքելու հարցում բարձր շահագրգռվածությունը և կյանքի ծանր հանգամանքները,
- պայմանագրի կազմման վրա ազդելու հնարավորության բացակայությունը,
- շուկայում գերիշխող դիրք զբաղեցնողի հետ պայմանագիր կնքելը,
- պետության հետ պայմանագիր կնքելը:

Թվարկված շարքը վերջնական համարել չի կարելի, քանզի քաղաքացիական հարաբերություններում կարող են դրսևորվել անբարեխղճության բազում նոր դեպքեր, հետևաբար յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով, ելնելով բարեխղճության, ողջամտության և հավասարության սկզբունքներից, կարելի է առանձնացնել նորանոր հատկանիշներ, որոնց պարագայում կողմը կհամարվի թույլ և կհավակնի իրավական հատուկ պաշտպանության³⁷: Իհարկե, թույլ կողմի որոշակիացման բնութագրիչների առանձնացումն իմաստ ունի, դա պետք է արվի շարունակաբար, քանի որ այդ շրջանակը կարող է նպաստել ինչպես օրենսդրական կատարելագործմանը, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկայի զարգացմանը:

АРМЕН АЙКЯНЦ, ТАРИЕЛ БАРСЕГЯН – Концептуальные основы и характеристика института слабой стороны в гражданских правоотношениях. – Научная статья посвящена анализу института «слабой стороны» в гражданских правоотношениях. Изучение зарубежного и международного опыта показывает, что во многих правовых системах разработаны различные механизмы, направленные на обеспечение правовой защиты слабой стороны с целью гарантирования социальной справедливости. На теоретико-методологической основе в статье рассматриваются существующие научные подходы к правовой защите слабой стороны, выделяются основные признаки, позволяющие квалифицировать участника в качестве слабой стороны. Одновременно подчеркивается, что перечень данных признаков является открытым и может быть дополнен новыми критериями, вытекающими из принципов добросовестности, равенства и разумности. В рамках статьи формулируются предложения по совершенствованию правового регулирования, направленные на повышение уровня правовой защиты слабой стороны в гражданском праве Республики Армения.

³⁷ Ավելի մանրամասն տե՛ս **Вишнева У.И.** Работник как более слабая сторона трудового права / Наука. Образование. Современность. Science. Education. The Present. 2025, № 2 (июнь), էջ 68-72; **Лукьянцев А.А., Пономаренко Л.А.** Баланс интересов сторон в отношениях по предоставлению потребительского кредита (займа) / Северо-кавказский юридический вестник. 2021, № 1, էջ 142-149; **Файрушина А.Ф.** К вопросу о защите слабой стороны в потребительских правоотношениях / Учений XXI века. 2016, № 4 -3 (17), էջ 67-69:

Ключевые слова: *слабая сторона, несправедливые условия, добросовестность, равенство, разумность, баланс, признаки, частный, публичный, концепция.*

ARMEN HAYKYANTS, TARIEL BARSEGHYAN – *Conceptual Foundations and Characteristics of the Institution of the Weaker Party in Civil Relations.*— The scientific article is devoted to the analysis of the institution of the “weaker party” in civil relations. A study of foreign and international experience demonstrates that in many legal systems various mechanisms have been developed to ensure the legal protection of the weaker party, with the aim of safeguarding social justice. On a theoretical and methodological basis, the article examines the existing scholarly approaches to the legal protection of the weaker party and identifies the essential features that allow a participant to be classified as such. At the same time, it is emphasized that the scope of these features remains open and may be supplemented by new criteria derived from the principles of good faith, equality, and reasonableness.

The article further formulates proposals for improving legal regulation, with the objective of enhancing the threshold of legal protection for the weaker party within the civil law of the Republic of Armenia.

Key words: *weaker party, unfair terms, good faith, equality, reasonableness, balance, characteristics, private, public, concept.*

References

- Hovhannisyan V., Hakobyan L.S., Hakobyan L.O. Mijazgayin masnavor iravunk': Mijazgayin iravakan pastatghteri zhoghovatsu: Us. dzernark. Er. Tigran Mets. 2005.
- Agarkov M.M. Obyazatel'stvo po sovetскому grazhdanskomu pravu. M. 1940.
- Babakov V.A. Zashchita gosudarstva kak slaboy storony v grazhdanskikh pravootnosheniyakh // Vestnik Saratovskoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii. 2015. No 2.
- Braginskiy M.I., Vitryanskiy V.V. Dogovornoye pravo. Kniga pervaya: Obshchiye polozheniya. 3-ye izd., M. 2011.
- Vavilin E.V. Mekhanizm osushchestvleniya grazhdanskikh prav i ispolneniya obyazannostey: avtoref. Diss. ... d-ra yurid. nauk. M. 2009, ej 12.
- Vavilin E.V. Osushchestvleniye i zashchita sub'yektivnykh prav slaboy storony v grazhdanskom pravootnoshenii // Ros. pravosudiye. 2007. No 6. ej 31–37.
- Vavilin E.V., Volos A.A., Surovov S.B. Printsip zashchity slaboy storony v pravootnoshenii v grazhdanskom prave i grazhdanskom protsesse // Vestnik grazhdanskogo protsessa. 2016. No 6.
- Vishneva U.I. Rabotnik kak boleye slabaya storona trudovogo prava // Nauka. Obrazovaniye. Sovremennost'. Science. Education. The Present. 2025. No 2 (iyun').
- Volos A.A. K voprosu o priznanii subyekta predprinimatel'skoy deyatel'nosti slaboy storony v dogovore // Yurist. 2014. No 13.
- Vishnevskiy A.A. Sovremennyye tendentsii razvitiya strukturoobrazuyushchikh institutov bankovskogo prava: sravnitelno-pravovoye issledovaniye: Dis. ... d-ra yurid. nauk. M. 2014.
- Gambarov Yu.S. Kurs grazhdanskogo prava. T. 1. Chast' obshchaya. SPb. 1911.
- Dennis Lloyd. Ideya prava / perevod s angliyskogo M.A. Yumasheva, Yu.M. Yumashev. M. YUGONA. 2002.
- Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy. Uchebnik dlya vuzov / Pod red. dokt. yurid. nauk, professora O.E. Leysta. M. “Zertsalo”. 2006.
- Lukyantsev A.A., Ponomarenko L.A. Balans interesov storon v otnosheniyakh po predostavleniyu potrebitel'skogo kredita (zayma) // Severo-kavkazskiy yuridicheskij vestnik. 2021. No 1. ej 142–149.
- Nersesyan V.S. Filosofiya prava. Uchebnik dlya vuzov. M. NORMA. 2001.
- Pokrovskiy I.A. Spravedlivost', usmotreniye suda i sudebnaya opeka // Vestnik prava. No 10. 1899.
- Ryzhenkov A.Ya. Printsip zashchity ekonomicheskoy slaboy storony v predprinimatel'skikh pravootnosheniyakh // Grazhdanskoye pravo. 2016. No 2.

- Ryauzova E.P. Slabaya storona v grazhdanskom pravootnoshenii po pravu nekotorykh zarubezhnykh gosudarstv // Vestnik Saratovskoy gosudarstvennoy yuridicheskoy akademii. No 4 (111). 2016.
- Shiktybayev T.T. Mirovozzrencheskaya sotsiologicheskaya sushchnost' zashchity slaboy storony v deliktnykh pravootnosheniyakh // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii RK No 2(65)-2021.
- Tsvaygert K.Ts., Ketz Kh. Vvedeniye v sravnitel'noye pravovedeniye v sfere chastnogo prava. V 2-kh tt. Tom 2. Per. s nem. M. Mezhdunarodnyye otnosheniya. 2000.
- Fayrushina A.F. K voprosu o zashchite slaboy storony v potrebitel'skikh pravootnosheniyakh // Ucheniy XXI veka. 2016. No 4-3 (17). ej 67–69.
- Cristiana Cicoria. The Protection of the Weak Contractual Party in Italy vs. United States Doctrine of Unconscionability. A Comparative Analysis // Global Jurist Advances. Germany. 2003.
- Hakan Acar, Ahmet Cemil Yildirim. The new draft for the Turkish Code of obligation: the comparative study with the UNIDROIT principles of international commercial contracts // Journal of Qafqaz University Turkey, Istanbul. 2008. No 24.
- Schmid W. Zur sozialen Wirklichkeit des Vertrages / Duncker and Humblot. 1983.
- Unconscionability. A Comparative Analysis // Global Jurist Advances. Germany. 2003.
- Zimmermann D. Privatrechtsvereinheitlichung in Europa: Das Common European Sales Law und seine Textstufen // Bucerius Law Journal. November 2014.